УДК 821.161.2–1Максимович.09

Журавльова С. С.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

ВПЛИВ “ŻYWOT S. ALEXEGO…”О. ПЕТРА СКАРГИ НА АГІОГРАФІЧНИЙ ВІРШ “ЖИТІЄ АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ” СВТ. ІОАНА МАКСИМОВИЧА

Бурхлива барокова доба, ознаменована війнами й міжконфесійними протистояннями, потребувала гармонії та спокою в суспільстві. Творче українське духівництво вбачало шляхи їх встановлення у відновленні поваги до праведності й утвердженні читачів в “ідеї божественної всеохопності та всепроникності” [8, 17]. За словами Д. Чижевського, митці звертають свій погляд до “прастарого комплексу духовних цінностей християнства” [14, 119], зокрема і житійної спадщини. Як відзначає дослідник, “картини мук Христових або "умученій" святих ніколи ще не посідали такої досконалості, як у цей час; композиції спокус святих та пекельних мук – так само” [13, 84].

Православні письменники барокових часів були добре обізнані з книгами житій, створеними у католицькому середовищі, зокрема із “Żywotów świętych…” о. Петра Скарги [16], що справила значний вплив на становлення української житійної літератури доби Бароко. На думку В. Перетца, ця книга стала “зразком агіографії, що задовольняла… домагання… убрати старий матеріал у нові шати, які відповідали літературно-естетичним вимогам доби” [6, 9] і була надзвичайно популярною у Польщі та Україні як серед католиків, так і серед православних [12, 380]. За спостереженням Т. Пачовського, “твір Скарги становив лектуру Ростовського в часі роботи над ЖС (Житіями Святих. – *С. Ж.*) … Зокрема, докладне зіставлення ЖС з Житіями Святих П. Скарги показує, що Тупталенко не лише зачитувався тим зібранням, але також заснував на цьому деякі житія” [4, 232]. Власне Т. Пачовським було здійснено детальне текстологічне дослідження творчих перегуків о. Петра Скарги та свт. Димитрія Туптала. Утім, книга о. Петра Скарги використовувалася за літературний взірець не лише свт. Димитрієм Тупталом. Зокрема, “Żywotów świętych…” вплинули і на реалізацію творчих задумів анонімного автора драми про Олексія, чоловіка Божого, архієпископа Лазаря Барановича в агіографічних віршах зі збірок “Żywoty świętych…” і “Lutnia Apollinowa…” та свт. Іоана Максимовича у книзі “Алфавит собранный, риѳмами сложенный…”.

Питання впливів на творчість свт. Іоана Максимовича ще з другої половини XIX ст. породжувало дискусійні твердження. Свого часу П. Пекарський відзначив, що “черниговский стихолюбец (Іоан Максимович. – *С. Ж.*)” при написанні книги “Богородице Дѣво” “вдохновлялся” збіркою Димитрія Туптала “Руно орошенноє” [5, 150]. Автор приміток до сатири “К Музе своей” Антіоха Кантеміра зазначав, що свт. Іоан у книзі “Алфавит собранный, риѳмами сложенный…” “по азбуке расположил жития святых печерских” [9, 66], хоча подібних запозичень у творі митця не простежується.

Нового звучання проблема впливів на творчість письменника набула у зв'язку із виходом у світ монографії "Пам'ятна книга Дмитра Туптала" В. Соболь, в якій стверджується: "…віршами написані (а видані під назвою "Алфавит, сложений от Писаній") скорочені житія святих, які за працею Туптала створив Іван Максимович" [10, 111]. Утім, ця теза доволі суперечлива. Слід згадати хоча б історію публікації "Книг житій святих" свт. Димитрія Туптала, адже її остання, четверта частина, вийшла друком 1705 р. "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" свт. Іоана Максимовича було видано цього ж року. Не варто також забувати і про той факт, що саме відгук свт. Димитрія Туптала про творчість чернігівського архієпископа, певною мірою суб'єктивний, спричинив подальше негативне ставлення до художньої спадщини свт. Іоана Максимовича [7]. Зважаючи на те, що обставини виникнення задуму книги "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" та його реалізації чернігівським архієпископом наразі невідомі, подібне твердження вимагає ґрунтовного аналізу текстового матеріалу обох книг.

Не можна відкидати і того факту, що твір свт. Димитрія Туптала – майстерно виконана обробка різноманітного житійного матеріалу, вагоме місце серед якого належить і "Żywotów świętych…" о. Петра Скарги. Отже, можемо говорити про опосередкований вплив на "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" польського житійного збірника за умови використання свт. Іоаном Максимовичем "Книг житій святих" свт. Димитрія Туптала як джерельного матеріалу. Втім, не можна відкидати й імовірність безпосереднього впливу творчості о. Петра Скарги на "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…", оскільки свт. Іоан як випускник Києво-Могилянської академії і надзвичайно освічена людина був ознайомлений, поза всяким сумнівом, із оригіналом польського збірника.

Поставивши собі за мету виявити ступінь впливу на творчість свт. Іоана Максимовича житійного збірника о. Петра Скарги, ми виявили такі складності:

1) книга "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" українського митця складається з понад 200 віршів, переважна більшість яких є агіографічними за своїм змістом, а такий обсяг вимагає окремого текстологічного дослідження кожної поезії;

2) джерела книги свт. Іоана Максимовича, як і будь-якого іншого агіографічного твору доби Бароко, вельми чисельні; до того ж іноді важко встановити, чи поет користувався оригіналами житій, чи їх варіаціями, презентованими, зокрема, у книгах архієпископа Лазаря Барановича та свт. Димитрія Туптала;

3) попри переконаність науковців у безперечному впливі "Żywotów świętych…" о. Петра Скарги на українську барокову агіографію, на сьогодні відсутні текстологічні дослідження, які б вирішували питання подібного впливу на книгу "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" свт. Іоана Максимовича.

Отже, простежити вплив агіографічного твору о. Петра Скарги на поетичну книгу свт. Іоана Максимовича, не залучаючи до аналізу твори архієпископа

Лазаря Барановича та свт. Димитрія Туптала, видається не цілком доцільним. Значний обсяг книги "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" також зумовив необхідність обрати для аналізу один агіографічний сюжет – житіє Олексія, чоловіка Божого, чи не найпопулярнішого за всю історію існування агіографічної літератури. Скористаємося текстом першої частини вірша "Житіє Алексія Человѣка Божія" [3, 31–35 зв.] свт. Іоана Максимовича та версією житія святого Олексія, презентованою о. Петром Скаргою, залучивши принагідно також тексти архієпископа Лазаря Барановича та свт. Димитрія Туптала.

"Żywot s. Alexego…" о. Петра Скарги та вірш свт. Іоана Максимовича презентують усі події, що мали місце в житті святого. Утім, якщо польський агіограф наслідує Симеона Метафраста, що підкреслено у назві житія ("*pisany od Symeona Metafrasta*" [16, 526]), то український автор обирає за джерела твору, окрім житія о. Петра Скарги, текст давньоруського житія, "Анфологіон" Арсенія Грека та "Книги житій святих" свт. Димитрія Туптала [1].

Уже в перших рядках вірша "Житіє Алексія Человѣка Божія" простежується подібність до твору о. Петра Скарги. Йдеться про характеристику Євфиміана, батька святого Олексія. Порівняймо: "*senator wielki, ktory miał trzy tyśiące sług, pasy złote, y iedwabne szaty noszących*" [16, 526] в о. Петра Скарги і "*Слуг имѣ три тисящи во дворѣ служащих, / Пояси злати, з шолку одежди носящих*" [3, 31] у свт. Іоана Максимовича. Подібні рядки прочитуємо й у "Книзі житій святих" свт. Димитрія Туптала: "*єму же бяху три тисящи слуг, златыя поясы, и свѣтлыя шелковыя одежды носящих*" [11, 129].

Образ нареченої Олексія введено свт. Іоаном Максимовичем словами "*отроковицу, / Царска рода обрѣтше прекрасну дѣвицу*" [3, 31 зв.], що перегукується із твором о. Петра Скарги ("*zmowili za niego panienkę krolewskiego rodu...*" [16, 526]). Певне наслідування простежується й у реакції матері Олексія на зникнення сина: "*Nie wstanę ztąd, aż śię dowiem, co śię z naymilszym synem moim dżieje*" [16, 526] в о. Петра Скарги і "*– Не изыйду отсюду, ни от земли сея / Востану, – рече, – даже не увѣм моєя / Выны скорби; что наю сыну сотворися?*" [3, 32] у свт. Іоана Максимовича.

Знущання челяді над Олексієм по поверненні до батьківського дому свт. Іоан Максимович передає парафразою з тексту о. Петра Скарги: "*Во czasem go policzkowali, czasem mu włosy targali, podczas plugastwa na iego głowę wylewali*" [16, 526–527] втілено українським поетом у рядках "*Терзающе за власы, ови за ушаху, / Иныи ругахуся, бiюще по выи, / Иныи возливаху на главу помыи*" [3, 32 зв.]. Подібний опис читаємо й у творі свт. Димитрія Туптала: "*Овы бо за ушаху, овыи за власы терзаху, иныи в выю ударяху, иныи же помыи на главу єго возливаху, а иныи инако єму ругахуся…*" [11, 131].

Відзначимо і перегуки аналізованих творів на формальному рівні. Зокрема, свт. Іоан Максимович при означенні часових координат зображуваних подій наслідує польського агіографа: художній час обох версій житія позбавлений конкретності. Слідом за о. Петром Скаргою, свт. Іоан не вказує, за яких часів відбувалися події житія. Так, у о. Петра Скарги читаємо: "*Był w Rzymie mąż*

pobożny imieniem Eufemianus…" [16, 526]. Свт. Іоан Максимович зазначає: "*Єгда Рим благочесн҃ѣ древле царствоваше, / В то время Євфиміан муж в нем пребываше*" [3, 31]. Цікаво, що подібну часову невизначеність прослідковуємо й у вірші "O świętym Alexim człowieku Bozym" зі збірки "Żywoty świętych…" архієпископа Лазаря Барановича: "*Euphemianus był senator w Rzymie…*" [15, 346]. Натомість у "Книзі житій святих" свт. Димитрія Туптала однозначно сказано, що Євфиміан жив за часів правління царів Онорія та Аркадія [11, 129].

Отже, у вірші свт. Іоана Максимовича фактично відсутні дослівні цитати із "Żywot s. Alexego…" о. Петра Скарги. Тут наявні швидше деякі парафрази польського тексту, створення яких цілком пояснюється належністю аналізованих творів до різних родів літератури, а також версифікаційними особливостями. Не варто забувати і про можливість творчого опрацювання свт. Іоаном редакцій житія, створених його сучасниками – архієпископом Лазарем Барановичем та свт. Димитрієм Тупталом. Результати зіставлення агіографічного вірша "Житіє Алексія Человѣка Божія" свт. Іоана Максимовича із редакцією житія святого Олексія із книги "Żywotów świętych…" о. Петра Скарги не дозволяють говорити про переважний вплив польського агіографа на твір українського письменника. Однак, як зауважує архієпископ Ігор Ісіченко щодо "Книг житій святих" свт. Димитрія Туптала, "порівняно ж невелика питома вага прямих перекладів зі Скарґи не вичерпує каналів впливу польського єзуїта на святителя Димитрія" [2, 34]. Це твердження, на наш погляд, стосується і книги "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" свт. Іоана Максимовича, безпосереднє ознайомлення якого із польським твором перебуває поза всякими сумнівами. Детального текстологічного зіставлення потребують усі агіографічні вірші свт. Іоана Максимовича, що дозволить з'ясувати не лише рівень впливу на них польського тексту, але й окреслити форму цього впливу – творче засвоєння оригіналу "Żywotów świętych…" о. Петра Скарги чи його барокових обробок, здійснених архієпископом Лазарем Барановичем і свт. Димитрієм Тупталом.

Література

1. Журавльова С. Житіє Олексія, чоловіка Божого, у віршовій обробці архієпископа Іоана Максимовича (до проблеми впливів на творчість митця) / С. Журавльова // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 62–69.
2. Ісіченко Ігор, ахієпископ. О. Петро Скарґа і християнський Схід : український вимір / І. Ісіченко, архиєпископ // Слово і час. – 2012. – № 9. – С. 29–35.
3. Максимович І. Алфавит собранный, риѳмами сложенный от Святых Писаній, из древних реченій на ползу всѣм чтущим в правой вѣрѣ сущим. Прежде от языка римска, а нынѣ слогом словенска, прочіих напечатася, во спасете собрася. Благословенієм... Іоанна Максимовича, архієпископа Чернѣговскаго / І. Максимович. – Чернігів : Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1705. – 10, 140, 1 арк.
4. Пачовський Т. "Книга житій святих" Дмитра Тупталенка-Ростовського / Т. Пачовський // Дмитро Туптало у світі українського бароко : [зб. наук. праць / за ред. Б. С. Криси]. – Львів : Артос–Апріорі, 2007. – С. 221–265.
5. Пекарский П. П. Наука и литература в России при Петре Великом : [в 2-х т.] / П. П. Пекарский. – СПб. : Типография товарищества "Общественная польза", 1862. – Т. II : описание славянорусских книг и типографий 1698–1725 годов. – 694 с.

6. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Н. Перетц ; [отв. ред. Д. С. Лихачев]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1962. – 252 с.
7. Письма к Преосвященному митрополиту Рязанскому Стефану Яворскому от Преосвященного Димитрия Ростовского // Маяк. – 1842. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 114–120.
8. Савченко І. До питання про джерела "Четьїв-Міней" Димитрія Ростовського (Туптала) / І. Савченко // Сучасний погляд на літературу : [зб. наук. пр. / редкол. : П. П. Хропко (відп. ред.) та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2001. – Вип. 6. – С. 8–21.
9. Сатиры и другие стихотворческие сочинения князя Антиоха Кантемира, с историческими примечаниями и с кратким описанием его жизни. – СПб. : При Императорской Академии наук, 1762. – 176 с.
10. Соболь В. Пам'ятна книга Дмитра Туптала / В. Соболь. – Варшава : Uniw. Warszawski, 2004. – 217 с.
11. Туптало Д. Книга житій святых в славу святыа животворящіа Троицы Бога хвалимаго в святых своих. На три мѣсяцы третіи : март, априль, маій… / Д. Туптало. – К. : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1700. – 1+676 арк.
12. Чиварди А. Влияние Żywotów świętych на Четьи-Минеи : краткий обзор вопроса в научной литературе (1849–1994 гг.) / А. Чиварди // Герменевтика древнерусской литературы / [отв. ред. М. Ю. Люстров]. – М. : Языки славянской культуры ; Прогресс-традиция, 2004. – С. 380–392.
13. Чижевський Д. Поза межами краси (до естетики барокової літератури) / Д. Чижевський // Філософські твори : [у 4-х т. / під заг. ред. В. С. Лісового]. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 2 : між інтелектом і культурою : дослідження з історії української філософії. – С. 78–96.
14. Чижевський Д. XVII ст. в духовній історії України / Д. Чижевський // Філософські твори : [у 4-х т.] / [під заг. ред. В. С. Лісового]. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 2 : між інтелектом і культурою : дослідження з історії української філософії. – С. 113–125.
15. Baranowicz Ł. Żywoty świętych ten Apollo pieie, jak ci działali, niech tak kożdy dzieie. Na błogosławiącą rękę, jako na takt jaki patrząc, jaśnie przewielebnego w Bogu jego mosci oyca Łazarza Baranowicza… / Ł. Baranowicz. – K. : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1670. – 8, 404, 14 s.
16. Skarga P. Żywotów świętych… Starego y Nowego Zakonu, na Każdy dzień przez cały rok, wybranych z poważnych pisarżow y doktorów koscielnych, do ktorych przydane są nictore duchowne obroki y nauki prżieciw kacerstwóm dzisieyzym… / P. Skarga. – Wilne, 1747–1748. – 1009 s.

Анотація

У статті порушується питання впливу агіографічного твору "Житія святих…" польського єзуїта о. Петра Скарги на книгу "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" свт. Іоана Максимовича, представника Чернігівського літературно-філософського кола другої половини XVII – початку XVIII ст. Порівняльний аналіз здійснено на прикладі "Житіє св. Олексія" польського агіографа і вірша "Житіє Алексія человѣка Божія" українського поета. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що у вірші свт. Іоана Максимовича простежуються парафрази польського тексту, а також деякі перегуки на формальному рівні, зокрема у визначенні часових координат.

Ключові слова: житіє, бароко, агіографічний вірш, святий.

Аннотация

В статье поднимается вопрос влияния агиографического произведения "Жития святых…" польского иезуита о. Петра Скарги на книгу "Алфавит собранный, риѳмами сложенный…" свт. Иоанна Максимовича, представителя Черниговского литературно-философского круга второй половины XVII – начала XVIII в. Сравнительный анализ осуществлен на примере "Жития

св. Алексея" польского агиографа и стихотворения "Житіє Алексія человѣка Божія" украинского поэта. Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что в стихотворении свт. Иоанна Максимовича прослеживаются парафразы польского текста, а также некоторые сходства на формальном уровне, в частности в определении временных координат.

Ключевые слова: житие, барокко, агиографическое стихотворение, святой.

Summary

The article raises the question of the influence of hagiographical poem "Life of Saints…" of Polish Jesuit Petro Skarga on the book "The Alphabet Gathered and Arranged with the Rhyme…" of St. Joan Maksymovych, which is the representative of of Chernihiv literature and philosophical world of the second half of the 17th – beginning of the 18th centuries. A comparative analysis is carried out on the example of "Life St. Alexis" of Polish hagiographer and the poem "Life of Alexis, the man of God" of the Ukrainian poet. The conducted research allows drawing conclusion, that in the poem of St. Joan Maksymovych the periphrases of Polish text are traced. And there are some roll-calls at formal level, in particular in determination of temporal co-ordinates.

Keywords: hagiography, baroque, hagiographical poetry, saint.

УДК 82.091::821.161.2+821.111–3

Чик Д. Ч.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

EX PROVIDENTIA MAJŌRUM: ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД СІМЕЙНОГО РОМАНУ-ХРОНІКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Тема сім'ї належить до найбільш популярних, сказати б, традиційних, у світовій літературі й має тривалу історію розробки та аналізу. Звернення до сімейної проблематики зустрічаємо в усіх літературних епохах і у творчості багатьох знакових авторів. Різнорівневі проблеми внутрішньосімейних та родинних стосунків, розквіт і занепад сімейних династій, вплив історичних подій і держави на ґенезу сім'ї – ось далеко не повний перелік актуальних тем, які хвилювали письменників від давнини і до сучасності.

В античній літературі постійно піднімалися теми сімейного співжиття, сімейних розбрату та ідилії, а також походження героїв, яке надзвичайно важило для розвитку сюжету. В античній міфології чи не вперше з'являється специфічне розуміння розвитку роду. Посилена увага до генеалогії зберігається і в середньовіччі, не зважаючи на його байдужість до сучасного розуміння історизму. Вагомий злам у зображенні сімейних стосунків відбувається у літературі романтизмі, коли починає активно аналізуватися психологія особистості та специфіка протистояння особистості та соціуму, які набудуть вершинного розвитку в літературі реалізму, як скажімо, у романах Ф. Достоєвського, І. Тургєнєва, Л. Толстого, Дж. Ґолсуорсі, Т. Манна та ін. Тема трагічного занепаду поколінь вповні відображала деградацію і вади суспільства в цілому у літературі натуралізму (Е. Золя). Так само і в літературі ХХ ст. сімейна хроніка часто